

Twee bezoeken aan Madeira

Rob Poot

Samenvatting

In 1996 en in 1998 heeft de auteur Madeira bezocht. Doel van de bezoeken was kennis te maken met de bijzondere flora en fauna van dit geïsoleerde eiland. De orchideeënsoorten *Goodyera macrophylla*, *Dactylorhiza foliosa* en *Orchis scopulorum* werden waargenomen. Ook werden er bijzondere vlinders en vogelsoorten op deze reizen gevonden

Summary

In 1996 and in 1998 the author visited Madeira. The target of the visits was to make the acquaintance of the special flora and fauna of this isolated island. The orchid species *Goodyera macrophylla*, *Dactylorhiza foliosa* and *Orchis scopulorum* were found. Also particular butterflies and birds were seen on these trips.

Zusammenfassung

In den Jahren 1996 und 1998 hat der Autor Madeira besucht. Die Besuche hatten zum Ziel, die besondere Flora und Fauna dieser isolierten Inseln näher zu studieren. Die Orchideenarten *Goodyera macrophylla*, *Dactylorhiza foliosa* und *Orchis scopulorum* wurden beobachtet. Auch wurden besondere Schmetterlinge und Vogelarten während dieser Reisen gefunden.

Inleiding

Eind september 1996 bracht ik mijn eerste bezoek aan Madeira. De reden waarom voor dit

voor orchideeën liefhebbers nogal late tijdstip was gekozen was het feit dat dit de bloeitijd is van *Goodyera macrophylla*. *Goodyera macrophylla* is een voor Madeira endemische soort, die opvalt door zijn buitengewone grootte. Eind mei 1998 werd de reis voor de tweede keer gemaakt, ditmaal in gezelschap van mijn broer Martin Poot. Tijdens deze reis zouden we de bloei van *Dactylorhiza foliosa* (zie afb. pag. 27: 11 en 12) en *Orchis scopulorum* (zie afb. pag. 27: 10) kunnen bewonderen.

In vergelijking met de Canarische eilanden heeft Madeira meer gemeen met de kleinere eilanden zoals Gomera dan met b.v. Gran Canaria of Tenerife. Madeira maakt een groene indruk ondanks het verlies van veel oorspronkelijk laurierbos dat plaats heeft moeten maken voor talloze terrassen met vruchtbare landbouwgrond. Het eiland is zeer steil en telt heel veel kloven en ravijnen.

Madeira heeft de naam een dure bestemming te zijn. Wie echter overnacht in pensions en voor zijn avondeten niet aanschuift in een toeristenrestaurant kan zijn uitgaven redelijk binnen de perken houden. Beide keren verbleven wij in pension: Villa Toca in Funchal op ongeveer 10 minuten lopen van het centrum en de marina.

Landschap

De bebouwing naar Portugees model zorgt vooral in het centrum van Funchal voor een geheel eigen sfeer met grote vervallen villa's en nauwe straatjes. De wegen op Madeira zijn goed maar reizen over de soms smalle en bochtige kustwegen is zeer tijdrovend. De zuidzijde van het eiland is voor het grootste deel in cultuur gebracht en is voor natuurliefhebbers weinig interessant. De

noordzijde en tevens de meest steile zijde van het eiland is in de lagere delen vooral in gebruik voor de wijnbouw, de hogere delen zijn begroeid met het inheemse laurierbos. Het centrale deel van het eiland is bergachtig met steile kloven. Boven op de hoogste bergtoppen kan men genieten van schitterende uitzichten.

Uniek voor Madeira zijn de vele levada's. Deze aangelegde kanaaltjes lopen vrijwel horizontaal langs de hellingen en vangen het regenwater op dat op grote schaal voor irrigatie van de landbouwgronden en als drinkwater wordt gebruikt. De levada's zijn vaak de enige mogelijkheid om door het dichte laurierbos te wandelen. Soms voeren ze langs ravijnen maar er zijn ook levada's die door in de bergen uitgehakte krappe tunnels lopen. Via een smal paadje langs de levada kan je door de tunnel lopen. Deze tunnels kunnen honderden meters lang zijn en het gebruik van een goede zaklamp is dan wel noodzakelijk. Het oorspronkelijke laurierbos lijkt nog het meest op een laagblijvend regenwoud met zeer veel varens, mossen en struikgewas. De vele tientallen vierkante kilometers bos groeien op de steilste hellingen, die soms zelfs zo goed als verticaal zijn. De wolken, die soms dagenlang rond de hogere delen van het eiland blijven hangen, zorgen voor een hoge vochtigheid. In deze nevels groeien veel endemische planten zoals b.v. *Erica madeirensis*, *Vaccinium padifolium* en de zeer forse *Geranium madeirensis*. Tijdens onze bezoeken werd de aandacht vooral gericht op endemische orchideeën, vogels en dagvlinders. Van de vijf inheemse orchideeënsoorten zijn er drie endemisch. Alleen de zeldzaamste soort, *Goodyera macrophylla*, kon niet in het wild bestudeerd worden. Van de andere endemen, *Dactylorhiza foliosa* en *Orchis scopulorum* konden we in redelijke aantallen vinden. Van de twee andere soorten t.w. *Gennaria diphylla* en *Neotinea maculata*, beide zeer vroege bloeiers, werden alleen uitgebloeide planten gevonden.

Van Madeira zijn twee endemische dagvlinders bekend. De meest algemene is *Pararge xiphia*, die in redelijke aantallen in de laurierbossen vliegt. *Hipparchia (aristaeus) madeirensis* vliegt lokaal in het hooggelegen halfopen terrein.

Verder komen er op Madeira drie endemische vogelsoorten voor, twee zeevogels en een duivensoort. Het Madeirastormvogeltje (*Oceanodroma castro*) broedt vooral op de Deserta's, drie kleine eilanden ten zuiden van Madeira. Van de Freira (*Pterodroma madeira*), een bijna uitgestorven soort, broeden nog slechts enkele paren op de top van het eiland. De Trocazduif (*Columba trocaz*) leeft zeer teruggetrokken in de bosgebieden. De op Madeira voorkomende Vink en een Goudhaantje, worden als aparte soorten beschouwd. Verder broedt op de Deserta's de Gon-gon, *Pterodroma feae*, die nauw verwant is aan de Freira. Op zee zijn deze soorten nauwelijks van elkaar te onderscheiden. De Berthelotpieper (*Anthus berthelotii*) en de Madeira gierzwaluw (*Apus unicolor*) komen ook op de Canarische eilanden voor.

Goodyera macrophylla

In de omgeving van de botanische tuin te Ribeiro staan alle inheemse orchideeën op een vrij klein oppervlak. *Goodyera macrophylla* groeit hier in vier gazen kooien, waarvan er drie in een donker bos zijn geplaatst. In de kooien in het donkere bos staan slechts enkele kleine donkergroene rozetten, die zelden tot bloei komen. De zonniger geplaatste kooi in de tuin zelf staat daarentegen vol met grote bleekgroene rozetten met donkergroene nerven met het kenmerkende netpatroon van de Dennenorchis. De planten lijken aan een gebreksziekte te lijden. De ziekte had geen invloed op de bloei van de planten. Eind september 1996 waren 5 bloeiers tot ontwikkeling gekomen. Tijdens mijn bezoek stonden ze deels in knop en deels in volle bloei. De krachtigste bloeistengel was ongeveer 60 centimeter hoog en had een ruim 20 cm lange dichtbloemige bloeiaar. De vuilwitte bloemen zijn ongeveer tweemaal zo groot als de bloemen van *Goodyera repens*. In het wild is deze soort nog nauwelijks te vinden. Alleen in het gebied rond Seixal zou de plant nog in het wild voor moeten komen. De daar nog resterende laurierbossen groeien echter in veel gevallen op zeer steile hellingen. Deze bijna verticale hellingen zijn weelderig begroeid zodat gericht zoeken vaak onmogelijk is.

Orchis scopulorum

Orchis scopulorum is zonder enige twijfel de moeilijkst bereikbare vertegenwoordiger van het *Orchis mascula* complex. Onze eerste vondst van deze soort leverde enige planten op die van dichtbij konden worden bestudeerd. Vanaf Ribeiro frio gaat een wandelpad in noordwestelijke richting naar Balcoes. Dit uitzichtpunt bereikt men na ongeveer 20 minuten lopen. Enige meters onder een houten hekwerk stonden eind mei 1998 2 planten nog ongeveer voor de helft in bloei. Er was enige durf voor nodig om deze exemplaren te bereiken. De planten waren ongeveer 70 cm hoog. Ook bij deze forse exemplaren meet de bloeiaar niet meer dan ongeveer 10 cm. De bloemen kenmerken zich door een grote roze lip, die in het midden met donkere puntjes is bezet. De ongeveer 7 millimeter lange spoor is enigszins naar beneden gericht. Volgens Salkowsky (1988) heeft *O. scopulorum* zich teruggetrokken in de hoogste en meest toegankelijke delen van het eiland, met name in het gebied van de Pico do Ariero (1810 m). In dit gebied bleek de soort niet zeldzaam te zijn echter geen van de ca. 500 planten kon van dichtbij worden bestudeerd. De planten groeien hier solitair of in groepen op zeer steile tot bijna verticale rotswanden, zowel op vrij kale rots als op grazige plekken. De plant groeit uitsluitend nog op die plaatsen waar geiten niet kunnen komen. De meeste planten stonden in volle bloei of waren halverwege de bloei. De bloeiperiode valt vermoedelijk van half mei tot en met half juni. De schatting van het aantal planten kon alleen worden gemaakt met behulp van een verrekijker.

Dactylorhiza foliosa

Dactylorhiza foliosa is de meest algemeen voorkomende endemische orchideeënsoort op Madeira. In vochtige bermen of langs de levada's komt men deze soort regelmatig tegen. In de botanische tuin van Ribeiro frio liggen enkele perkjes met vele honderden planten. De planten staan zo dicht opeen dat het lijkt alsof ze zich vegetatief voortplanten. Tot onze verbazing mocht een groep hongerige geiten zich in de tuin aan zo'n groep planten te goed doen! In het wild

staan de planten verspreid op vochtige plaatsen. De meeste vindplaatsen liggen op de noordzijde van het eiland. De planten die wij vonden stonden gemiddeld in beginnende bloei, ook vonden we regelmatig planten in knop. De bloeiperiode wordt door ons geschat vanaf half mei tot eind juni. De vrij grote bloemen zijn roze-purper gekleurd. De bloemen zijn in min of meerdere mate donker gestreept of gespikkeld en hebben een brede rondachtige lip, die zwak drielobbig is. De vrij dunne korte dunne spoor is omlaag gericht. De doorgaans 8 tot 12 ongevlekte bladeren zijn tot 20 cm lang en bereiken de grootste breedte (ca. 6 cm) halverwege het blad. Of er inmiddels meer duidelijkheid is omtrent verwantschap met andere soorten is mij onbekend.

Neotinea maculata

Rond de picknickplaats te Ribeiro frio vonden we een tiental uitgebloeide exemplaren van *Neotinea maculata*. De vindplaats ligt buiten de eigenlijke botanische tuin maar het betreft hier mogelijke verwilderde exemplaren vanuit de botanische tuin of aangeplante exemplaren. Nadere gegevens omtrent aantallen en verspreiding van *Neotinea maculata* op Madeira ontbreken mij.

Gennaria diphylla

Tijdens onze tochten over het eiland vonden we langs een vervallen levada bij Balcoes een groeiplaats van *Gennaria diphylla*. De ongeveer 50 planten waren veelal nog te jong om tot bloei te komen.

Dagvlinders

Ondanks het milde klimaat is Madeira niet bijzonder rijk aan dagvlinders. De geïsoleerde ligging van het eiland is daar de voornaamste reden voor. Vooral in tuinen en zelfs midden in de stad kunnen Monarchvlinders het hele jaar door gezien worden. Voor de twee endemen moet men echter het binnenland opzoeken. *Pararge xiphia* vliegt in het hele bosgebied samen met het pas in 1976 ontdekte Bruine Zandoogje (*Pararge aegeria*).

Pararge xiphia is groter dan *Pararge aegeria* en de onderkant van de achtervleugels van het mannetje en wijfje verschillen van kleur.

Op de hooggelegen grazige halfopen terreinen vliegt lokaal *Hipparchia (aristaeus) maderensis*, een vlinder waarvan de status nog niet precies is vastgesteld. Deze vlinders komen pas in juli tevoorschijn en dus heb ik ze alleen tijdens mijn eerste bezoek kunnen waarnemen o.a. ten westen van Posio.

Deze vlinders lijken enigszins op de in Nederland voorkomende Heivlinder (*Hipparchia semele*).

Zeevogels

Voor het waarnemen van zeevogels kan men het beste de overtocht maken naar één van de andere eilanden. De overtocht naar Porto santo, een klein eiland t.o. van Madeira duurt ongeveer 4 uur. De veerboot vertrekt 's ochtends om 8 uur vanuit Funchal. De terugtocht vanuit Porto santo is rond 6 uur 's middags.

Tussen mei en september vliegen er zeer grote aantallen Kuhls pijlstormvogels, enige honderden Bulwers stormvogels, meestal enkele Gon-gons en soms een Kleine- of Noordse pijlstormvogel. Ook kan men met een goede telescoop vanaf de wal, vooral bij minderig weer, enige soorten waarnemen.

Voor het waarnemen van de Freira's moet men tijdens een onbewolkte en maanverlichte nacht naar het hoogste punt van het eiland gaan. Vanaf het hotel op de Pico do Ariero loopt een pad naar beneden. Op ongeveer 700 m van het hotel

bevindt zich de enig overgebleven broedkolonie van deze bedreigde soort. De vogels beginnen rond 11 uur luid te roepen en vliegen daarbij zeer snel langs de rotswanden. Het geluid doet denken aan een roepende Bosuil.

In de laurierbossen kan men op zoek gaan naar de Trocazduif, een extreem schuwe soort, die men slechts zelden zittend kan waarnemen. De meeste waarnemingen betreft vogels die men onbedoeld opschrikt. De witte halsvlek van deze donkergrijze is alleen in het zonlicht goed waarneembaar.

Ondanks het feit dat Madeira veel van zijn natuurlijke rijkdom heeft verloren is een bezoek aan dit bijzondere eiland ten alle tijde de moeite meer dan waard.

Madeira is met zijn vriendelijke bevolking en zijn prachtige landschappen een reisdoel dat ik een ieder kan aanraden.

Literatuur

Salkowski, H.E. (1988): Mitt. Bl. Arb. Heim. Orchid. Baden-Württ. 5(1/2):55-58

Butler, K.P., 1986. Orchideen, die wildwachsenden Arten und Unterarten Europas, Vorderasien und Nordafrika, Steinbachs Naturführer, Mosaik Verlag, München

Adres van de auteur:

R. Poot

P.K. Drossaertstraat 28

3131 PE Vlaardingen

-
- 9 *Ophrys x torrensis* Dekker
Catagneto Carducci
9 mei 1999, foto H. Dekker
- 10 *Orchis scopulorum*
Madeira
eind mei 1998, foto R. Poot

- 11 *Dactylorhiza foliosa*
Madeira
eind mei 1998, foto R. Poot
- 12 *Dactylorhiza foliosa*
Madeira
eind mei 1998, foto R. Poot

9

10

11

12